

ŚRÓDMIEJSKIE OSIEDLE MIESZKANIOWE Z DRUGIEJ POŁOWY XX W. W STRUKTURZE HISTORYCZNEGO CENTRUM WYBRANYCH MIAST POMORZA ZACHODNIEGO

STRESZCZENIE PRACY DOKTORSKIEJ¹

Mariusz Tuszyński
dr inż. arch.

Politechnika Szczecińska
Wydział Budownictwa i Architektury
Zakład Projektowania Architektonicznego

STRESZCZENIE

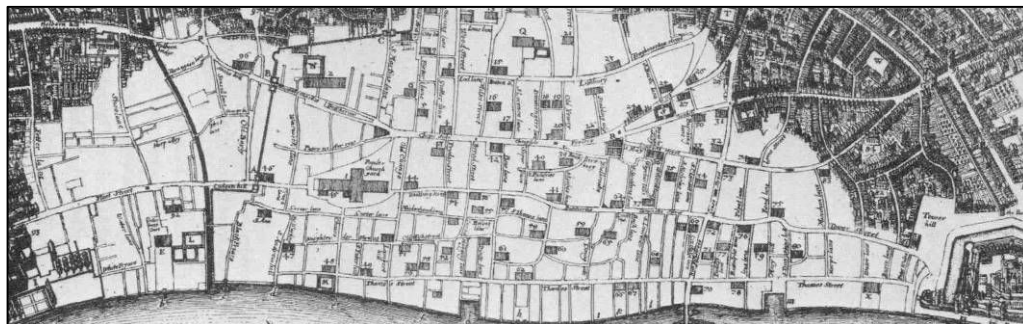
Praca doktorska *Śródmiejskie osiedle mieszkaniowe z drugiej połowy XX w. w strukturze historycznego centrum wybranych miast Pomorza Zachodniego* została przygotowana pod kierunkiem Waldemara Marzęckiego. Wywód zmierza do udowodnienia tezy, iż celowość odbudowy ze zniszczeń wojennych historycznych śródmieść stanowi oczywistą potrzebę rozwoju miast. W przypadku przerwania tego procesu następuje zjawisko wykształcania nie w pełni wartościowych zastępczych struktur przestrzenno-funkcjonalnych hamujących prawidłową ewolucję obszarów śródmiejskich. Celem pracy było powiększenie obszaru wiedzy o kierunkach przekształceń i konsekwencjach przestrzenno-funkcjonalnych rozwiązań projektowych stosowanych dla śródmiejskich osiedli mieszkaniowych lokowanych na obszarze centrum miast historycznych w II połowie XX w. oraz określenie zasięgu i skali występowania tego zjawiska ze szczególnym uwzględnieniem terenu Pomorza Zachodniego. W pracy zostały skonfrontowane założenia projektowe z rzeczywistym stopniem ich realizacji. Pomimo przerwania inwestycji typu osiedlowego jako działań zmierzających do odbudowy centrów miast historycznych wydaje się, że opracowanie odpowiedniej metody analizy historyczno-urbanistycznej w celu dokonania obiektywnej oceny efektów przeprowadzonych realizacji (najczęściej

¹ *Śródmiejskie osiedle mieszkaniowe z drugiej połowy XX w. w strukturze historycznego centrum wybranych miast Pomorza Zachodniego*, Politechnika Wroclawska, promotor: Waldemar Marzęcki (Politechnika Szczecińska), recenzenci: Wojciech Pęski (Politechnika Szczecińska), Waldemar Wawrzyniak (Politechnika Wroclawska); praca doktorska obroniona z wyróżnieniem na WA Politechniki Wroclawskiej w 2007 r.

określanych jako niezadowolające w stosunku do obecnych poglądów, oczekiwań i potrzeb), może być narzędziem wykorzystanym z powodzeniem na etapie procesu przygotowania nowych przedsięwzięć rewitalizacyjnych w dobie konieczności przyspieszenia rozwoju naszych miast.

1. TEZA PRACY, DOBÓR I PODZIAŁ MATERIAŁU BADAWCZEGO,

Przyjęta w pracy teza: „Celowość odbudowy ze zniszczeń wojennych historycznych śródmieść stanowi oczywistą potrzebę rozwoju miast. W przypadku przerwania tego procesu następuje zjawisko wykształcania nie w pełni wartościowych zastępczych struktur przestrzenno-funkcyjnych hamujących prawidłową ewolucję obszarów śródmiejskich. Było to typowe dla kształtowania miast Pomorza Zachodniego w II połowie XX w.” została poparta wnioskami z publikacji, materiałów źródłowych (ikonograficznych i piśmienniczych), prac badawczych zewnętrznych i własnych oraz wywiadów przeprowadzonych z autorami (lub współautorami) opracowań projektowych i pracownikami instytucji (tj. spółdzielni i wspólnot mieszkaniowych, TBS-ów, miast i gmin). Z uwagi na cel zamierzenia badawczego, dokonano podziału badań na dwie główne grupy. Pierwsza z nich to ogólna analiza wybranych koncepcji i poglądów na problematykę odbudowy miast historycznych okresu powojennego (po 1945 r.) w Polsce w celu wykazania ewolucji przestrzennej, jaka zaszła w centrach miast historycznych, dla których podjęto próbę ich odbudowy. Na wstępie jako uzupełnienie zagadnień dotyczących tematyki odbudowy miast ze zniszczeń wojennych lub spowodowanych działaniem innych kataklizmów przywołane zostały również przykłady wcześniejsze z kraju i zagranicy w ujęciu chronologicznym. Na tym etapie badań autor stwierdził, że na przestrzeni dziejów historia budowy miast nierozzerwalnie przeplatała się z zagadnieniem ich odbudowy.

Ryc. 1. Londyn – stan zniszczeń zabudowy śródmiejskiej po pożarze w 1666 r. Tereny wypalone oznaczono odcieniem jaśniejszym. Źródło: Tolwiński T. „Urbanistyka.” tom 1, rys. nr 293.

Ryc. 2. Londyn – plan odbudowy śródmieścia po pożarze z 1666 r. autor: C. Wren, początkowo przyjęty do realizacji pozostał jednak tylko opracowaniem teoretycznym. Źródło: Tolwiński T. „Urbanistyka.” tom 1, rys. nr 293.

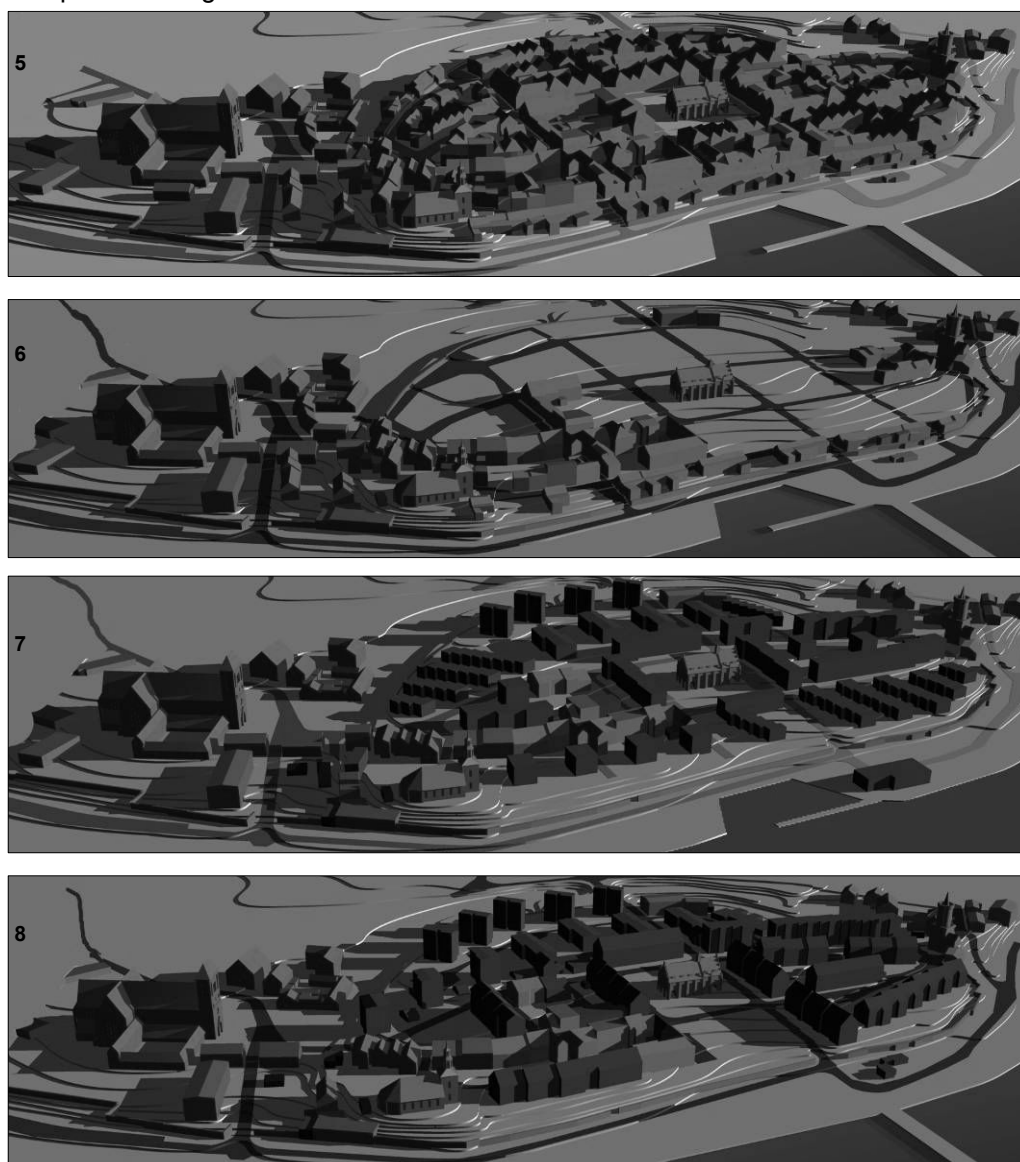
Co więcej od początku istnienia znanych nam cywilizacji zawsze występowało powiązanie pomiędzy prawidłowością odbudowy miast ze zniszczeń, a ich późniejszym prawidłowym rozwojem. W większości przypadków, jeżeli podejmowano działania prowadzące do rekonstrukcji miast, to nie powodowały one zmian w odniesieniu do pierwotnie obranego miejsca, ani też nie prowadziły do istotnego przemieszczenia raz założonej lokacji. Powyższą prawidłowość przyjęto nazywać zasadą „ciągłości osadniczej”. Wznoszenie miast „od nowa” nie było jedynie ich odtwarzaniem, ale stanowiło proces twórczy i prawie zawsze skutkowało wielorakimi ulepszeniami w oparciu o nabytą wiedzę i przesłanki natury racjonalnej. Na różnych etapach rozwoju cywilizacyjnego doskonalono systemy obwarowań siedzib ludzkich, rozwijano nowe technologie wykonawstwa budowlanego i formułowano regulacje prawne dotyczące zabezpieczeń przed potencjalnymi zagrożeniami. Ponadto korzystano z możliwości sanacji odbudowywanych obszarów miejskich pod kątem poprawy warunków higieniczno-sanitarnych zamieszkania i obsługi komunikacyjnej oraz wprowadzano zmiany w dotychczasowym programie funkcjonalnym, co w konsekwencji rzutowało na sposób kształtowania kompozycji urbanistycznej i architekturę ośrodków miejskich. Paradoksalnie destrukcja materii osiedleńczej stymulowała do kreacji nowych zasad i rozwiązań na polu praktyki budowlanej oraz teorii budowy miast.

Ryc. 3. Chicago. Fragment dzielnicy centralnej miasta tzw.: Business District of Chicago. Maksymalna wysokość zabudowy przed wielkim pożarem miasta w 1871r., realizowana w oparciu o tradycyjną technologię wykonawstwa, nie przekraczała pięciu kondygnacji. Zdjęcie A. Haller z 1858 r., Źródło: internet <http://www.chicagohs.org/fire/prefire/hesler>; **Ryc. 4. Chicago. Nowa zabudowa dzielnicy centralnej przy Madison Str.** Odbudowa miasta nie tylko skutkowała wprowadzeniem do powszechnego użytku dźwigu osobowego i powstaniem pojęcia „wieżowiec”, ale zapoczątkowała na wielką skalę użycie stalowej konstrukcji szkieletowej w budownictwie wysokościowym. Zdjęcie z 1910 r. Źródło: internet http://www.bc.edu/bc_org/avp/cas/fnart/fa267/19th.

Natomiast drugim krokiem do udowodnienia tezy był przegląd wytypowanych dziewięciu osiedli mieszkaniowych (jednostek badawczych), które zostały zrealizowane w II połowie XX w. na obszarze zniszczonych starówek miast zachodniopomorskich jako efekt zaniechania ich powojennej odbudowy (tj.: rekonstrukcji) przy jednoczesnym podjęciu poszukiwań projektowych związanych z kształtowaniem współczesnych centrów lokowanych w środowisku funkcjonalno-przestrzennym o wielowiekowej tradycji osiedleńczej. Retrospekcja obejmowała realizacje osiedli „staromiejskich” w Szczecinie, Goleniowie, Stargardzie Szczecińskim, Kamieniu Pomorskim, Świdwinie, Chojnie, Drawsku Pomorskim i Chociwlu. Powyższy wybór, pomimo że stanowił decyzję arbitralną, nie był dziełem przypadku. Wynikał on ze stopnia powojennych zniszczeń jednostek badawczych,

uwarunkowań ekonomicznych towarzyszących procesom inwestycyjnym oraz z założeń jakościowych (historycznych i funkcjonalnych). Generalnie analiza zasadnicza miała na celu określenie skali zjawiska lokowania w historycznych centrach miast osiedli mieszkaniowo-usługowych oraz konsekwencji przestrzennych tego typu decyzji inwestycyjnych. W oparciu o autorskie ujednolicone kryteria oceny dokonano porównania powstałych struktur miejskich, co pozwoliło na daleko idącą obiektywizację przeprowadzonych badań, a w konsekwencji na otrzymanie uogólniającego obrazu rodzaju i zakresu ewolucji, którym poddane były ośrodki zabytkowe. Rozpoznania jednostek badawczych dokonano w zakresie: struktury przestrzennej – funkcjonalnej, cech funkcjonalnych (różnorodności), stopnia zachowania walorów centrotwórczych i podstawowych czynników mogących mieć wpływ na postrzeganie osiedla staromiejskiego jako obszaru ważnego i rozpoznawalnego w skali miasta.

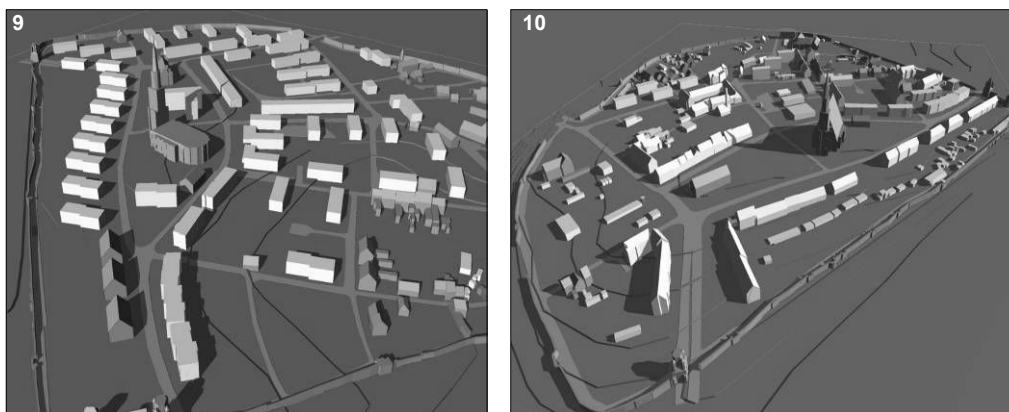
Ryc. 5-8. Kamień Pomorski – osiedle staromiejskie. Analiza przekształceń przestrzennych ośrodka zabytkowego w II połowie XX w. z uwzględnieniem jego stanu zagospodarowania przed 1939 r. (ryc. 5); rys.c – stan zniszczeń po 1945 r.; ryc.7 – koncepcja planowanej odbudowy z 1959 r.; ryc.8 – uzyskane zagospodarowanie osiedla staromiejskiego po zakończeniu inwestycji w 1980 r.

Dla każdej dzielnicy staromiejskiej wykonano modele przestrzenne ilustrujące zachodzące zmiany począwszy od stanu ich zainwestowania przed 1939 r., następnie stopnia zniszczenia po 1945 r. aż do etapu zakończenia realizacji nowej zabudowy w latach 1960-90. Ponadto skonfrontowano zalecenia konserwatorskie i koncepcje projektowe z uzyskanym zagospodarowaniem terenu. Zebrany materiał badawczy dla każdej jednostki osiedlowej został przedstawiony w syntetycznej formie opisowej (wnioskowanie) i w ujęciu tabelarycznym (graficzno-porównawczym i ilościowym). Przyjęty powyżej sposób prowadzenia badań pozwolił na ukazanie stopnia rozbieżności między ogólnie określoną prawidłową ewolucją (tj.: planowaną w oparciu o przedstawione przykłady) obszarów śródmiejskich, a rzeczywistym nieprawidłowym wzrostem zabudowy śródmiejskiej. Przywołane w pracy przykłady zdecydowanie potwierdzają, że wraz z upływem czasu, bardzo często dochodziło do różnorodnych zmian miejskich struktur funkcjonalno-przestrzennych. Zjawiska te można łatwo obserwować zwłaszcza jako efekt zniszczeń wojennych (bądź innych kataklizmów) lub jako wynik działalności człowieka mającej na celu odbudowę miast z tych zniszczeń. Po 1945 r. miasta polskie znalazły się właśnie na pograniczu takich dwóch okresów: po zniszczeniach wojennych, kiedy można było ocenić zakres powstałych strat i podsumować ocalałe wartości, a jednocześnie w okresie planowego przestrzennego kształtowania ośrodków miejskich, które zmieniało charakter i wygląd naszych miast. Podjęte wówczas decyzje o rekonstrukcji utraconej historycznej substancji miejskiej bądź przebudowie tych terenów miały kapitalne znaczenie dla późniejszych przeobrażeń i rozwoju miast w Polsce. Wybór centrów miejskich określanymi mianem historycznych z terenu Pomorza Zachodniego jako przedmiotu badań był interesujący z uwagi na fakt, iż dotyczył w większości ośrodków o stosunkowo dużych zniszczeniach wojennych, w których z różnych względów zrezygnowano z rekonstrukcji dawnej zabudowy na rzecz inwestycji o odmiennej niż dotychczasowa funkcji i formie przestrzennej.

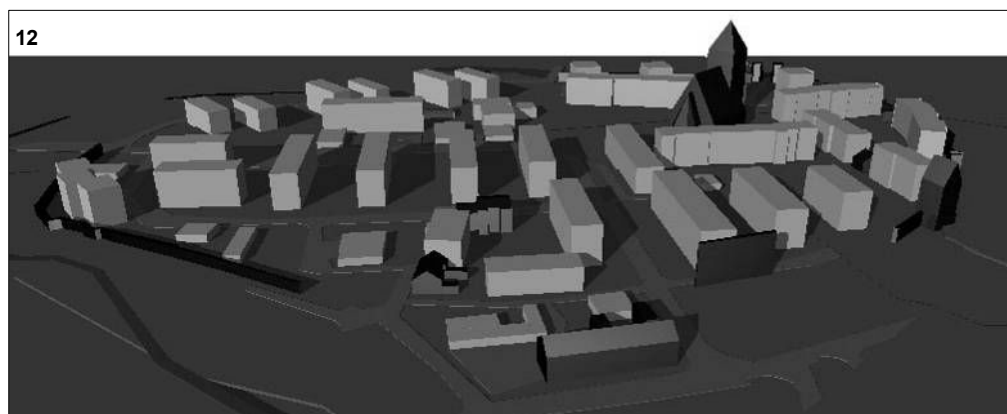
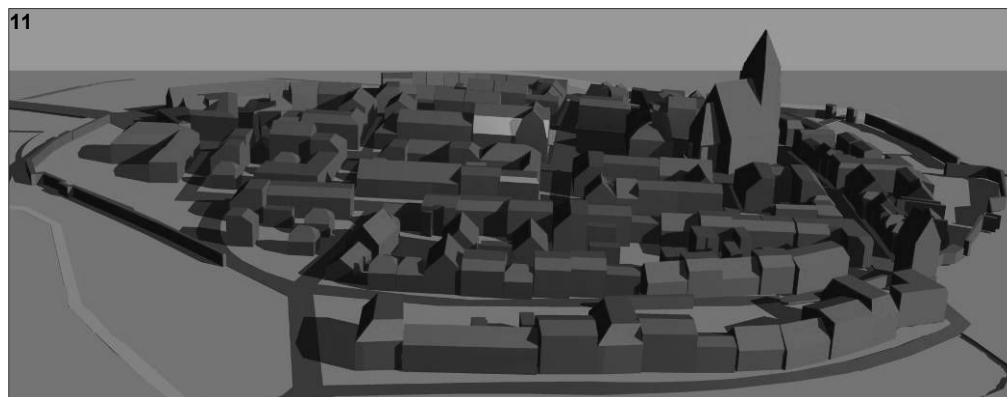
2. UWARUNKOWANIA KONSERWATORSKIE, KONCEPCJE ODBUDOWY I EFEKTY REALIZACYJNE

Nie ulega wątpliwości, że proces odbudowy centrów zabytkowych w miastach zachodniopomorskich podjęto ze znacznym opóźnieniem (połowa lat 60-tych) tzn. wtedy, gdy podobne realizacje na terenie kraju dobiegały już końca. Przyczynił się do tego w znacznym stopniu status „tymczasowej” przynależności regionu do państwa polskiego. Fakt ten nie pozostał bez wpływu na dodatkowe (tzn.: oprócz wojennych) straty w zabudowie miast historycznych Pomorza Zachodniego, które wynikały z rabunkowej gospodarki prowadzonej bezpośrednio po zakończeniu wojny. Z kolei rozpoznanie zastałych i w znacznej części zniszczonych ośrodków zabytkowych przeprowadzano z reguły pobieżne. Waloryzację zabudowy historycznej ograniczano w zasadzie do inwentaryzacji dawnej sieci ulicznej i pojedynczych obiektów zabytkowych, które uznano za najbardziej wartościowe (np. kościół, ratusz). Nie rozpatrywano układów urbanistycznych jako ukształtowanej wielowiekowej tradycją całości funkcjonalno-przestrzennej. Formułowanie wniosków i zaleceń konserwatorskich dla przyszłej odbudowy miało najczęściej charakter bardzo ogólny oraz niejednokrotnie było spóźnione w stosunku do wcześniej ustalonych koncepcji projektowych (np.: Szczecin, Chojna). Dlatego też szereg zawartych w nich postulatów często pomijano na etapie podejmowania ostatecznych decyzji projektowych. W niektórych przypadkach wytyczne konserwatorskie w ogóle nie powstały (np.: Goleniów, Chociwel). Same zaś opracowania koncepcyjne dotyczące kształtu przestrzenno-funkcjonalnego dawnych centrów miast zachodniopomorskich charakteryzowały się znaczną ingerencją w zabytkowy układ sieci ulicznej (np.: Goleniów, Świdwin, Szczecin). Niejednokrotnie arbitralnie podejmowano decyzje mające na celu stworzenie „modernistycznych” form funkcjonalno-przestrzennych w oderwaniu od dawnej skali zabudowy (Chojna, Goleniów, Chociwel). Nie mniej jed-

nak z uwagi na zachowanie, w mniejszym (lub większym stopniu), dawnej substancji funkcjonalno-przestrzennej nie były to wyłącznie jednostki mieszkaniowe. Przedstawione przykłady rozwiązań projektowych wykazują, że zespoły historyczne traktowano zawsze jako ważny element składowy w skali ogólnomiejskiej. W ich aktywizacji upatrywano nie tylko potrzebę ekspozycji zachowanych walorów zabytkowych, ale koncentrację szeregu funkcji o charakterze ponadlokalnym. Podejmowane realizacje pomimo że, nie w pełni respektowały uwarunkowania konserwatorskie to jednak z całą pewnością były próbą kontynuacji tradycji osiedleńczej na omawianych terenach staromiejskich. Od nich też najczęściej (tzn.: starówek) rozpoczynano proces powojennej odbudowy miast. Wiele opracowań cechowało się oryginalnym podejściem do kształtowania nowej zabudowy w środowisku historycznym. Najczęściej docelowo przypisywano im funkcje śródmiejskich ośrodków kulturalno-turystycznych. Niestety większość z tych ciekawych koncepcji zagubiono na etapie wykonawstwa. Głównym czynnikiem destrukcyjnym okazały się liczne modyfikacje i odstępstwa w odniesieniu do pierwotnych projektów oraz długi okres trwania inwestycji (średnio 15-20 lat), niewspółmierny do założonego czasu realizacji, wynikający głównie z niewłaściwych rozwiązań koncepcyjnych. Zmiany w stosunku do pierwotnie przyjętych koncepcji projektowych, a nawet opracowań techniczno-wykonawczych wynikały z konieczności zwiększenia docelowej chłonności mieszkaniowej przy użyciu tanich technologii wykonawstwa uprzemysłowionego oraz z niewłaściwej oceny warunków naturalnych (tj.: głównie geotechnicznych) i stanu technicznego istniejącej infrastruktury (np.: Chociwel, Szczecin, Świdwin, Stargard Szczeciński). Rezygnowano z większości założonego wyposażenia w usługi ponadpodstawowe i częściowo w usługi podstawowe na rzecz priorytetowo traktowanego mieszkalnictwa. Wydaje się szczególnie niekorzystne wobec faktu, iż docelowo niezbędny program o charakterze ogólnomiejskim został rozproszony, a ośrodki miejskie, w których przebudowano dawne centra historyczne do tej pory nie wykształciły nowych jednostek tego typu centralnego. W efekcie przerywano proces odbudowy starówek osiągając w zasadzie etap osiedla mieszkaniowego o niskim standardzie wyposażenia towarzyszącego.

Ryc. 9-10. Chojna – osiedle staromiejskie. Porównanie pierwotnie planowanego (rys. 9 – widok ogólny od strony wschodniej) i uzyskanego (rys. 10 – widok ogólny od strony południowej) zagospodarowania dzielnicy staromiejskiej. Źródło: rys. 9 – opracowanie autora na podstawie planu szczegółowego m. Chojny z 1960 r., rys. 10 - opracowanie autora, stan z roku 2005. Przerwana odbudowa ośrodka staromiejskiego w Chojnie była przykładem prowadzenia inwestycji w oparciu o błędnie przyjęte przesłanki w zakresie realnych do urzeczywistnienia potrzeb i kierunków rozwojowych miasta jako całości. Wielokrotnie wprowadzane zmiany dotyczyły takich istotnych zagadnień jak forma i skala budynków, program użytkowy oraz układ kompozycji urbanistycznej co ogólnie wpłynęło na przypadkowy i chaotyczny obraz uzyskanej rzeczywistości przestrzennej. Cechą charakterystyczną podjętej działalności budowlanej była swoista dowolność we wprowadzaniu różnorodnych stylistycznie i gabarytowo rozwiązań architektonicznych w obrębie historycznie ukształtowanego zespołu osiedleńczego. Obecnie „zgrupowana” zabudowa na terenie starego miasta w Chojnie stanowić może oryginalny przegląd rodzimej działalności budowlanej poczynawszy od czasów doktryny socrealizmu aż po ostatnio modną retrowersję.

Ryc. 11-12. Goleniów – osiedle staromiejskie. Porównanie przedwojennej zabudowy starówki goleniowskiej z uzyskanym zagospodarowaniem dzielnicy staromiejskiej po zakończeniu jej odbudowy, 11– widok ogólny od strony północnej, stan z roku 1939; 12 – j.w. stan z roku 1972. Źródło: opracowanie autora. Przykład daleko idącej rekompozycji ośrodka staromiejskiego, który realizowano w oparciu o współczesną formę architektoniczną wobec braku konkretnych regulacji w zakresie ochrony konserwatorskiej zabytkowego układu śródmieścia. Współczesna zabudowa mieszkaniowa okazała się elementem kubaturowo dominującym, który nieodwracalnie zagubił dawną skalę i układ przestrzenny starego miasta w Goleniowie. Poprzedni owalny i zwarty obszar starówki rozbito trasami ruchu przelotowego. Co gorsza nie wprowadzono w zamian żadnych nowych rozwiązań kompozycyjnych i funkcjonalnych mogących podkreślić dawny śródmiejski charakter historycznej dzielnicy. W efekcie uzyskano jednostkę mieszkaniową o niskim ogólnym standardzie wyposażenia podstawowego.

3. WNIOSKI

Uzyskane w ten sposób zespoły zabudowy z całą pewnością można określić jako nie w pełni wartościowe i jedynie zastępcze w stosunku do poprzedniej (tzn.: historycznej) struktury funkcjonalno-przestrzennej. Co więcej taki stan rzeczy bezpośrednio przyczynił się do zahamowania prawidłowej ewolucji obszarów śródmiejskich. Same zaś kompleksowe kształtowanie nowej zabudowy w środowisku zabytkowym w oparciu o realizację w formie jednostki mieszkaniowej zostało obecnie przerwane. Przede wszystkim jest to podyktowane ogólnym zaniechaniem finansowania tego rodzaju budownictwa ze środków państwowych. W konsekwencji oznacza to, że taki typ inwestycji nie jest projektowany, a tym bardziej realizowany. Z tego też punktu widzenia mogą one stanowić zamknięty etap historyczny. Pomimo to obszary te prawie zawsze określano współcześnie mianem „starych miast”. Powojenna działalność budowlana z okresu 1960-90 prowadzona na terenie historycznych dzielnic śródmiejskich, chociaż nie doczekała się do tej pory pochlebnych opinii, to jednak zdążyła już na trwałe wrosnąć w przestrzeń wielu miast i regionów. Stała się ona świadectwem intensywnego rozwoju na tym obszarze działalności budowlanej zgodnej z obowiązującym wówczas

nurtem i tendencjami w architekturze oraz urbanistyce. Natomiast z perspektywy wielowiekowego kształtowania form osiedleńczych nadal dawne, choć całkowicie przebudowane śródmieścia, pozostają ważnym elementem w strukturze miasta jako całości w związku z tym wymagają zdecydowanego przewartościowania przestrzenno-funkcjonalnego.

BIBLIOGRAFIA

- Tuszyński M., *Śródmiejskie osiedle mieszkaniowe z drugiej połowy XX w. w strukturze historycznego centrum wybranych miast Pomorza Zachodniego*, praca doktorska, Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2007

O AUTORZE

Adiunkt, Politechnika Szczecińska, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego, Zakład Projektowania Architektonicznego, e-mail: mtuszynski@onet.pl